

Oğuz istilâsı ile (548/1153) kaybolmaya yüz tutan şifahî bilgileri de ekleyerek yeni bir eser kaleme aldığını, insan hayatının çocukluk, gençlik, yaşlılık dönemlerine ayrıldığı gibi bu kitabı da üç bölüm halinde telif ettiğini ve Ebû Ravh'ın eserindeki beş bölümü üçe indirdiğini söyler. *Hâlât-ı Sûhanân*'ın yaklaşık altı katı hacminde olan *Esrârü't-tevhîd*'in ilk bölümünde Ebû Saîd'in çocukluğundan itibaren kırk yaşına kadarki hayatı, ikinci bölümünde orta yaşlılık, son bölümünde ise ihtiyarlık dönemleri ele alınmıştır. Birinci bölümde Ebû Saîd'in öğrenimi, riyâzet ve mücâhedeleri, pîrleri, şeyhleri ve tarikat seçeresi, ikinci bölümde orta yaşlılığındaki kerâmetleri, başka şeyhlerle ilgili hikâyeler, üçüncü bölümde de son yılları, vasiyetleri ve ölümünden sonraki kerâmetleri anlatılmaktadır. Eseri ilk defa yayımlayan Rus müsteşriki Jukovsky telif tarihi olarak 553-599 (1158-1202), en eski nüshalarına dayanarak yeniden yayıma hazırlayan Zebîhullah Safâ 570 (1174-75), G. Lazard 574 (1178-79), Ebû Saîd hakkında en ayrıntılı eseri yazmış olan F. Meier ise 574-588 (1178-1192) yıllarını vermektedir. Herat'ta Farsça olarak kaleme alınan eser, Gurlular'dan Ebû'l-Feth Gıyâseddin Muhammed'e ithaf edilmiştir.

Esrârü't-tevhîd, Ebû Saîd'in hal tercümesi bakımından olduğu kadar Horasan tasavvufuna dair bilgi vermesi açısından da önemlidir. Eser dönemin dinî inançları, bölgenin beşerî coğrafyası, birtakım tarihî olaylar hakkında da önemli bilgiler içerir. Sipehsâlâr'ın Mevlânâ ve etrafındakilerle ilgili eseri *Risâle-i Sipehsâlâr*'ın iç teştip bakımından ona benzeresinden *Esrârü't-tevhîd*'in bir süre sonra Anadolu'da da tanındığı anlaşılmaktadır.

İlk olarak Rus müsteşriki Jukovsky tarafından yayımlanan (Petersburg 1899) *Esrârü't-tevhîd*'in bu neşri A. Behmenyâr tarafından tekrar basılmıştır (Tahran 1314 hş./1935). Behmenyâr ayrıca eserden bazı seçmeleri bir giriş yazısıyla birlikte neşretmiştir (Tahran 1320 hş./1941). Zebîhullah Safâ *Esrârü't-tevhîd*'i İstanbul (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâî, nr. 488), Kopenhag ve Leningrad nüshalarına dayanarak yeniden yayımlamıştır (Tahran 1332, 1348, 1354 hş.). Dil bakımından önemli özellikler taşıyan Millet Kütüphanesi nüshası ile (Reşid Efendi, nr. 1164, istinsah tarihi 670/1271) Süleymaniye Kütüphanesi nüshasından (Şehid Ali Paşa, nr. 1416) faydalanılmamış olması bu ne-

şir için büyük eksikliklerdir. Eser İs'âd Abdülhâdî Kündî tarafından Arapça'ya (Kahire 1966), M. Achena tarafından da *Les étapes mystiques du Shaykh Abû Sa'îd* adıyla Fransızca'ya (Paris 1974) çevrilmiştir. *Esrârü't-tevhîd*'i son olarak Şeffî Kedkenî inceleme ve notlarla birlikte yayımlamıştır (I-II, Tahrân 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Münevver, *Esrârü't-tevhîd* (nşr. V. Jukovsky), Petersburg 1899, nâşirin ön-sözü, s. 5; Lutfullah b. Ebû Saîd, *Hâlât ü Sûhanân-i Şeyh Ebû Sa'îd* (nşr. İrec Efşâr), Tahrân 1331 hş.; Safâ, *Edebiyyât*, II, 981; G. Lazard, *La Langue des plus anciens monuments de la prose persane*, Paris 1963, s. 120; G. H. Yûsufî, "Ârifî ez Hîorasân", *Dirârt bâ Ehl-i Kalem*, Meşhed 1357 hş.; F. Meier, *Abû Sa'îd-i Abû'l-Hayr*, Tahrân - Liege 1976, s. 522; H. Algar, "Asrâr al-Tawhîd", *Elr*, II, 800-801.



TAHSİN YAZICI

ESREM

(الأُسرَم)

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed
b. Hânî el-Esrem et-Tâî
(ö. 261/874-75 [?])

Hadis hâfızı ve fakih.

Hârûnürreşid zamanında (786-809) doğduğu rivayet edilmektedir. "Gedik" anlamına gelen Esrem lakabını dışlarındaki seyreklilik veya eksiklik dolayısıyla aldığı hatıra gelmektedir. Kelbî, İskâfî ve Bağdâdî nisbeleriyle de anılan Esrem aslen Horasanlı olmakla beraber Bağdat'ta yaşadı. Tayâlisî, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Affân b. Müslim, Ka'nebî, Müsedded b. Müserhed, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis âlimlerinden ders aldı. Kendisinden de Mûsâ b. Hârûn, Ali b. Ebû Tâhir el-Kazvîni ve Nesâî gibi hadis hâfizları rivayette bulundular. Ebû Bekir el-Hallâl onun çok değerli bir hadis hâfızı olduğunu belirttikten sonra Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi âlimlere hocalık yapmış olan Âsım b. Ali ile (ö. 221/836) Esrem arasında geçen bir olayı nakletmektedir. Vâsırlı olan Âsım Bağdat'a geldiğinde Esrem'den başka hadis yazabileceği kimse bulamamış, Esrem'i de kendisinden hayli küçük olması sebebiyle önemsememişti. Fakat Esrem onun daha önce yazdığı rivayetleri inceleyip gördüğü hataları söylemeye başlayınca Âsım b. Ali ona hayran kalmış ve Esrem'in elliden fazla imlâ* meclisine katılarak rivayet ettiği hadisleri yazmıştır.

Dikkatli ve hâfızası çok güçlü bir âlim olan Esrem'i bu konuda övenler, birbiri-

ne yakın iki mecliste hadis imlâ eden grupların arasına oturup her iki âlimin yazdığını hadisleri kaydettiğini anlatırlar. Hatta onu üstün zekâsı, güçlü hâfızası ve dikkatli olması sebebiyle takdir eden Yahyâ b. Maîn ve daha başkaları, anne veya babasından birinin cinnî olması ihtimalinin bulunduğunu söylemişlerdir.

Esrem hadis ilminden başka fıkıhla da uğraşmıştır. Ahmed b. Hanbel'i tanıdıktan sonra daha önce öğrendiği fikhî meseleleri ezberlemekten vazgeçmiş, ondan hadis, ilelül'-hadis* ve fıkha dair pek çok meseleyi rivayet etmiştir. Nesâî *es-Sünen*'inde Esrem'den rivayette bulunmuştur. Esrem'in 261'de (874-75) Bağdat'ta vefat ettiği sanılmaktadır. Ancak vefat tarihini 273 (886-87) olarak zikredenler de vardır.

Eserleri. 1. *Nâsihu'l-hadis ve mensû-ühuh*. Nâsih, mensûh ve bu konuda şâhid* olabilen hadisleri senedleriyle birlikte kaydeden ve tamamının yedi cüz olduğu anlaşılan (Ritter, II, 300) eserin ilk iki cüzü Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde (İsmail Saib Sencer, nr. 1323), üçüncü cüzü Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de (nr. 1587) bulunmaktadır. 2. *Mesâ'ilü Ahmed b. Hanbel*. Ahmed b. Hanbel'den yazdığı fikhî meseleleri bablara göre tasnif ettiği bu eserin bazı bölümlerini İbn Ebû Ya'lâ ıktibas etmiştir (*Taba-kâtü'l-Hanâbile*, I, 66-74). 3. *es-Sünen*. İbnü'n-Nedîm eserin Hanbelî fikhının kaynağı olan hadisleri ihtiva ettiğini belirtmektedir. 4. *İlelül'-hadis*. Hadis ricâline dair bilgiler de ihtiva ettiği için bazı kaynaklarda *Kitâbü't-Târîh* adıyla da geçtiği anlaşılmaktadır (son üç eserin günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'ât*, II, 72; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 285; Hattîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 110-112; İbn Ebû Ya'lâ, *Taba-kâtü'l-Hanâbile*, I, 66-74; İbnü'l-Esir, *el-Bidâye*, XI, 108; Mizî, *Tehtibü'l-Kemâl*, I, 476-480; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, II, 570-572; a.m.f., *A'lamü'n-nübela'*, XII, 623-628; İbn Hacer, *Tehtibü't-Tehtib*, I, 78-79; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 141-142; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, II, 167; M. Tayyib Okîç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, Ankara 1959, s. 121-122; Sezgin, *GAS*, I, 509-510; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 28, 52, 119, 323; H. Ritter, "Philologica XIII: Arabische Handschriften in Anatolien und İstanbul", *Oriens*, II, Leiden 1949, s. 300-301.



ALİ OSMAN KOÇKUZU